

О.В. Таран,
докторант кафедри криміналістики Національної академії внутрішніх справ,
кандидат юридичних наук

Summary

The author considers issues related to violation of the laws on protection of labour. Special attention is paid to judicial expertise as a means of proving facts during investigation of crimes related to such violations

Експертизи у справах про злочини, пов'язані з порушенням вимог законодавства про охорону праці

У розслідуванні злочинних порушень вимог законодавства про охорону праці одним із засобів доказування обставин у справі є судові експертизи.

Важливе джерело доказів, визначених у вітчизняному кримінально-процесуальному законодавстві, — висновки експертів. Згідно зі ст. 75 Кримінально-процесуального кодексу України (далі — КПК) експертиза призначається у випадках, коли для вирішення певних питань при провадженні справи потрібні наукові, технічні або інші спеціальні знання.

Обставини, для дослідження яких необхідні спеціальні наукові або практичні знання у різних галузях техніки, у розслідуванні злочинів, пов'язаних із порушенням вимог законодавства про охорону праці, трапляються дуже часто. Це пов'язано з тим, що норма ст. 271 Кримінального кодексу України, в якій визначено склад цих злочинів, має бланкетний характер. Для правильного її тлумачення потрібні знання не тільки положень Закону від 14 жовтня 1992 р. № 2694-ХІІ «Про охорону праці», а й багатьох інших нормативно-правових актів.

У методиці розслідування злочинів, пов'язаних із порушенням вимог законодавства про охорону праці, залежно від їх специфіки виокремлюють такі види судових експертиз: трасологічну, технічну експертизу документів, судово-медичну, інженерно-технічну

Незважаючи на складність цих норм, необхідність у призначенні експертиз виникає не завжди. Насамперед ідеться про елементарні порушення вимог законодавства про охорону праці, під час яких причинно-наслідковий зв'язок між порушенням і шкідливими наслідками очевидний і слідчий сам у змозі встановити його та дослідити.

Деякі судові експертизи, які використовуються для вирішення важливих для розслідування у справі питань, відповідно до законодавства обов'язкові (для встановлення причин смерті, тяжкості й характеру тілесних ушкоджень), а доцільність призначення інших залежить від конкретних обставин справи¹.

У методиці розслідування злочинів, пов'язаних із порушенням вимог законодавства про охорону праці, залежно від їх специфіки виокремлюють такі види судових експертиз: трасологічну, технічну експертизу документів, судово-медичну, інженерно-технічну.

Трасологічна експертиза буває двох видів:

а) експертиза механічних пошкоджень одягу, під час якої встановлюється характер і механізм їх виникнення, вирішуються питання, які стосуються

¹ Див.: Романюк Б. В. Участь спеціаліста на стадії досудового слідства: Навч. посіб. — К., 2010. — С. 244—246.

ідентифікації (ототожнення) знаряддя зі слідами, що є на одязі, тощо. Слід мати на увазі, що оскільки внаслідок злочинних порушень вимог законодавства про охорону праці завжди мають місце тілесні ушкодження (або смерть потерпілого), то перед проведенням експертизи механічних пошкоджень одягу, як правило, проводиться судово-медична експертиза. Тому, якщо було проведено, наприклад, судово-хімічну, судово-біологічну, судово-медичну та інші експертизи одягу, слідчий повинен повідомити про це експерта;

б) експертиза нашарувань на одязі (взутті). З експертами з інших спеціальностей можуть вирішуватися питання щодо дослідження нашарувань на одязі (взутті) — ґрунту, плям від фарби, паливно-мастильних матеріалів тощо. Під час експертизи може бути встановлено механізм і послідовність утворення таких нашарувань.

У сучасних умовах інтенсивного розвитку виробництва представники роботодавців, профспілок, державних органів нагляду за охороною праці, виконавчої влади, відділень Фонду соціального страхування від нещасних випадків, які беруть участь у відомчих розслідуваннях нещасних випадків на виробництві, дедалі частіше пов'язують рівень травматизму із так званним суб'єктивним фактором безпеки — поведінкою людини у процесі праці

Технічна експертиза документів може бути потрібна для встановлення фактів і способів внесення змін до документів (підчистка, травлення, дописування, переклеювання фотокарток, літер тощо) та виявлення їх первинного змісту. Це, як правило, стосується журналів, наказів, розпоряджень та інших внутрішніх документів підприємства, у яких відображається інформація про заходи з охорони праці. За допомогою експертизи можна також виявляти залиті, замазані або невидимі тексти, визначати відносну давність виконання документа або його фрагментів, виявляти документ, виготовлений шляхом монтажу із застосуванням копіювально-розмножувальної та комп'ютерної техніки. Така експертиза дає змогу з'ясувати, чи вносили у текст документа зміни, яким саме способом (підчистка, травлення, виправлення тощо) і яким був зміст первинного тексту; чи замінювали в документі аркуші; в якій послідовності вносили його реквізити (підпис, відтиск печатки тощо) та ін.

Судово-медична експертиза згідно зі ст. 76 КПК обов'язково проводиться для встановлення причин смерті, тяжкості й характеру тілесних ушкоджень. Для тілесних ушкоджень, нанесених у виробничій обстановці, характерні масивність і тяжкість, оскільки сила, що діє в таких випадках, зазвичай суттєво перевищує силу людини. Характер

ушкоджень частинами машин буває різний і залежить від конструктивних особливостей машин та механізму травми. Частіше за все мають місце удари частинами машин, деталями, що відлітають, а також потрапляння у механізми, які обертаються, вплив внутрішньовиробничих транспортних засобів, падіння з висоти, на площині та ін. Головним завданням судово-медичної експертизи виробничого травматизму є встановлення технічної (матеріальної) причини травми на основі характеру та особливостей ушкодження. Значні ускладнення розслідування нещасних випадків на деяких виробництвах спонукають слідчих з'ясувати за допомогою експертизи складні питання щодо механізму травми, часу настання смерті, знаряддя, яким вчинено ушкодження, позу, в якій перебував потерпілий у момент отримання травми, тощо. Труднощі виникають і тоді, коли завдано комбіновані виробничі травми

й виникає питання про змішану відповідальність. Слідчий повинен усвідомлювати, що для правильного судово-медичного діагностування випадків виробничого травматизму суттєве значення має огляд місця події за участю судово-медичного експерта, що на сьогодні проводиться не завжди. За допомогою судово-медичної експертизи з'ясовують також: коли були нанесені тілесні ушкодження — за життя людини чи після її смерті; наявність алкоголю та наркотичних речовин в організмі потерпілого; наявність в організмі потерпілого промислових отруйних речовин, у результаті дії яких він міг втратити контроль над своїми діями або знепритомніти; наявність патологічних змін в організмі людини, які під впливом раптових змін навколишнього середовища (атмосферного тиску, температурно-вологового режиму та ін.) можуть спричинити відхилення від норм її психофізіологічного стану; наявність у потерпілого схильності до нервово-психічних розладів (встановлюється на основі вивчення історії хвороби).

На нещасні випадки впливає і багато соціальних чинників — психологічний клімат у колективі, система оплати та інтенсивність праці, умови виробничого побуту, час перебування на виробництві

У сучасних умовах інтенсивного розвитку виробництва представники роботодавців, профспілок, державних органів нагляду за охороною праці, виконавчої влади, відділень Фонду соціального страхування від нещасних випадків, які беруть участь у відомчих розслідуваннях нещасних випадків на виробництві, дедалі частіше пов'язують рівень травматизму із так званним суб'єктивним фактором безпеки — поведінкою людини у процесі

праці. З цим важко не погодитися, адже нервово-психічні навантаження у системі «людина—машина», що зумовлені ускладненням виробничих процесів та інтенсифікацією виробництва, постійно зростають. Крім того, на нещасні випадки впливає і багато соціальних чинників — психологічний клімат у колективі, система оплати та інтенсивність праці, умови виробничого побуту, час перебування на виробництві.

Йдеться про випадки, коли працівник (як керівник робіт, так і потерпілий), осудний у психіатричному розумінні, нерідко не може прийняти правильного, адекватного обставинам рішення. Причини цього дуже різні: недбалість, необачність, неналежна професійна підготовка тощо. Але в деяких випадках правильне рішення не може бути прийняте через те, що перебуває за межами індивідуальних психофізіологічних можливостей особи. Тому важливе значення має експертне дослідження питань, пов'язаних із виявленням психологічних і психофізіологічних механізмів поведінки суб'єктів, які беруть участь у виробничій діяльності. Це не лише сприяє підвищенню якості розслідування злочинних порушень вимог законодавства про охорону праці, а й дає змогу правильно кваліфікувати вчинене та ретельно індивідуалізувати відповідальність і покарання.

Одним із важливих завдань розслідування злочинних порушень вимог законодавства про охорону праці є з'ясування фактів порушень вимог нормативних і нормативно-технічних актів

Для встановлення юридично значущих і таких, що зумовлюють певні правові наслідки, особливостей психічної діяльності та їх проявів у поведінці особи може бути призначена психологічна експертиза. За її допомогою визначаються індивідуально-психологічні особливості, риси характеру, якості особистості, мотивовані чинники психічного життя і поведінки; емоційні реакції та стани; закономірності перебігу психічних процесів, рівня їх розвитку та індивідуальних властивостей. Отже, під час експертиз встановлюється, чи мали суттєвий вплив індивідуально-психологічні особливості та емоційний стан особи на її поведінку в аварійній ситуації; чи перебувала особа в емоційному стані (якому саме), що суттєво вплинув на її діяльність, виконання професійних обов'язків².

Одним із важливих завдань розслідування злочинних порушень вимог законодавства про охорону праці є з'ясування фактів порушень вимог нормативних і нормативно-технічних актів, а також

причинно-наслідкового зв'язку між допущеними порушеннями та шкідливими наслідками, що також може супроводжуватися необхідністю визначення стану виробничого обладнання, приладів, механізмів, апаратів, їх частин або окремих вузлів. У практиці розслідування кримінальних справ щодо порушення вимог законодавства про охорону праці поняття «організаційно-технічна причина травматичної події» досліджується у двох аспектах. Перший пов'язаний із встановленням відповідності технічного стану обладнання, приміщень та інших об'єктів (на момент виникнення нещасного випадку), що впливають на їх безпечність, вимогам нормативно-технічних актів; другий — із аналізом дій (бездіяльності) осіб, які спричинили порушення вимог законодавства про охорону праці.

З огляду на необхідність у кожному випадку встановлювати причини та наслідки травматичної події слідчий повинен знати про можливість вирішення складних питань за допомогою експертизи

Розв'язанню складних завдань, що має виконати слідчий, суттєво сприяє *інженерно-технічна експертиза*, яка, на жаль, при розслідуванні цього виду злочинів призначається значно рідше, ніж виникає потреба. Це можна пояснити тим, що слідчі не завжди обізнані із сучасними можливостями експертних досліджень.

З огляду на необхідність у кожному випадку встановлювати причини та наслідки травматичної події слідчий повинен знати про можливість вирішення складних питань за допомогою експертизи. Експертиза призначається для дослідження причин і наслідків порушень вимог безпеки життєдіяльності та охорони праці (вид інженерно-технічної експертизи), основними завданнями якої є:

- встановлення причин і наслідків нещасного випадку, аварії;
- встановлення механізму нещасного випадку, аварії;
- встановлення вимог нормативно-технічних документів, невиконання яких перебуває у причинному зв'язку з нещасним випадком, аварією;
- визначення осіб, діяльність (або бездіяльність) яких пов'язана з нещасним випадком;
- встановлення відповідності кваліфікації суб'єкта технологічного процесу характеру роботи, яку він виконує;
- встановлення з технічного погляду причинно-наслідкових зв'язків між діями (бездіяльністю) осіб і настанням події нещасного випадку, аварії тощо.

Слідчий може поставити експерту різні за змістом запитання, які завжди залежать від особливостей конкретної справи. Орієнтовний перелік

² Див.: Сучасні проблеми розвитку судової експертизи: збірник матеріалів засідання «круглого столу», присвяченого 10-річчю створення Севастопольського відділення Харківського науково-дослідного інституту судових експертиз ім. Засл. проф. М.Ф. Бокаріуса (Севастополь, 10—11 черв. 2010 р.) / МЮУ, ХНДІСЕ. — X, 2010. — С. 26, 136—143.

таких запитань підготував Київський науково-дослідний інститут судових експертиз³: Чи відповідає конструкція механізму (обладнання, устаткування) вимогам правил охорони праці? Чи відповідає стан механізму (обладнання, устаткування) вимогам правил охорони праці? Чи відповідає устаткування, що досліджується, вимогам правил електробезпеки? Чи у справному стані перебувають механізми блокування безпеки? Чи відповідно до вимог нормативних актів з питань охорони праці було введено в експлуатацію нове (або відремонтоване) устаткування? Чи були працівники забезпечені необхідними засобами індивідуального та колективного захисту? Якщо так, то чи були ці засоби належним чином випробувані? Яка причина нещасного випадку, аварії та які обставини її зумовили? Невиконання яких вимог нормативних актів з питань охорони праці та безпеки життєдіяльності перебуває у причинному зв'язку з настанням події? Дії (бездіяльність) яких осіб з технічної точки зору перебувають у причинному зв'язку з настанням події нещасного випадку (аварії тощо)? Чи відповідає організація робіт на виробничій ділянці вимогам охорони праці? Чи відповідає організація та проведення інструктажу конкретних працівників нормативним вимогам? Чи відповідає порядок виконання робіт нормативно-технічним вимогам? Які заходи безпеки мають бути вжиті в конкретній ситуації? Які види навчання з охорони праці повинні проходити працівники, що виконують роботу? Чи належить певна робота до категорії робіт з підвищеною небезпекою? Чи є об'єкт (підприємство, виробнича ділянка) об'єктом з підвищеною небезпекою? Чи є певна машина, механізм, устаткування машиною, механізмом, устаткуванням підвищеної небезпеки? На яку особу покладено забезпечення виконання тих чи інших правил охорони праці? Чи відповідають умови застосування конкретних речовин та матеріалів

³ Див.: Експертиза з дослідження причин та наслідків порушень вимог безпеки життєдіяльності та охорони праці // <http://www.kniise.com.ua/Expert/work.htm>

вимогам промислової санітарії? Який клас небезпеки речовин, що застосовуються на підприємстві? Чи створює технологічне устаткування шум або вібрацію, що перевищують допустимі норми?

Особливо слід зауважити, що, встановлюючи факт порушення нормативно-технічного акта, експерт не розглядає його суб'єктивної сторони, тобто не визначає, ким порушення вчинено і з яких мотивів — з умислом чи через необережність. Він лише констатує, що правила порушено.

Дослідження всіх обставин, які визначають причетність до злочину конкретної особи, як відомо, є прерогативою слідства і суду. Тому експерт може зробити лише умовний висновок про порушення конкретних правил особою, якщо на неї покладено обов'язки щодо виконання вимог нормативно-технічної документації; ця особа пройшла атестацію, відповідне навчання і може виконувати у визначених умовах вимоги нормативно-технічної документації

У певних випадках потрібно встановити факт порушення вимог нормативно-технічного акта конкретною особою. Для цього слід з'ясувати: чи було покладено на працівника обов'язок відповідати за дотримання вимог нормативно-технічної документації (якщо так, то якими розпорядчими документами); чи пройшов працівник відповідне навчання; чи міг цей працівник виконати вимоги нормативно-технічної документації за обставин, що склалися (якщо ні, то чому). Дослідження всіх обставин, які визначають причетність до злочину конкретної особи, як відомо, є прерогативою слідства і суду. Тому експерт може зробити лише умовний висновок про порушення конкретних правил особою, якщо на неї покладено обов'язки щодо виконання вимог нормативно-технічної документації; ця особа пройшла атестацію, відповідне навчання і може виконувати у визначених умовах вимоги нормативно-технічної документації⁴.

⁴ Див.: Исследование нарушений требований нормативных и нормативно-технических актов как задача судебных пожарно-технической и взрыво-технологической экспертизы // <http://www.kollegia.net>. (Переклад автора).